

VARIA

– KÖNYVISMERTETÉSEK –

JANNE HAALAND MATLÁRY

Diritti umani abbandonati? La minaccia di una dittatura del relativismo
[*Elhagyott emberi jogok? A relativizmus diktatúrájának fenyegetése*]

Lugano: Eupress Ftl, 231 p.

When Might Becomes a Human Right
[*Amikor a lehet emberi joggá válik*]

Leominster: Gracewing, 220 p.

Janne Haaland Matlár neve nem ismeretlen a magyar olvasó előtt. *A felvirágzás kora. Jegyzetek egy új feminizmushoz* című kötete 2002-ben magyar nyelven is megjelent, a Balassi Kiadó gondozásában. Katolizálásáról szóló vallomását, melyhez a Hittani Kongregáció akkori prefektusa, Ratzinger bíboros írt előszót, 2004-ben a Helikon Kiadó adta ki, *Akit az igazság megtalált* címmel. Haaland Matlár az Oslo-i Egyetem politológia professzora, négy gyermekes családanya, a Család Pápai Tanácsának és az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsának tagja. Bemutatott kötetét Békés Gellért bencés szerzetes emlékének ajánlotta.

A könyv olasz kiadása a Lugano-i Egyetem Hittudományi Karán működő Kánonjogi és Összehasonlító Vallásjogi Intézet (DiReCom) által 2007-ben útjára indított „Vallások és emberi jogok” című sorozat első kötete. A sorozatszerkesztő, Libero Gerosa, XVI. Benedek pápát idézve abból indul ki, hogy a békét nemcsak az embert leszűkítő ideológiák veszélyeztetik, hanem az ember igazi természete iránti közöny is. Az igazi és stabil béke előfeltétele az ember jogainak tisztelete. Ha azonban a jogok gyenge alapokon állnak, ami rá épül, az is törékeny lesz. A személy relativista megközelítése elégtelen: nem beszélhetünk abszolút jogokról, ha alapjuk relatív. Az emberi jogok valódi alapjának feltárása, bemutatása tehát nem mellőzhető.

A politikai közbeszéd jelentős területeit uralják olyan szavak, mint az „antidiszkrimináció”, vagy a „politikai korrektség”. Az emberi jogok sajátos kisebbségek erőszakos érdekérvényesítésének eszközeként jelennek meg, míg az emberi személy elidegeníthetetlen jogai – az élet, a szabadság, a méltóság – politikai alkuk tárgyává válnak. Haaland Matlár példák során mutatja be, hogy az emberi jogokkal miként él vissza a házasság és a család intézményével kapcsolatos manipuláció, vagy az élet védelmét és a vallásszabadságot milyen, ideológiai alapú támadások érik. A valódi

nyugati értékeket feladja a politika. XVI. Benedek pápa szóhasználatával a „relativizmus diktatúrája” fenyeget – egy olyan, erkölcsi alapokat nélkülöző, azonban pseudomorális szigorral fellépő politika, mely az emberi méltóságot lerombolja. Az emberi jogok csak akkor alkalmasak arra, hogy a nemzetközi közösség létének alapját adják, ha világos alapokon állnak – ellenkező esetben a manipuláció és a rombolás eszközeivé válnak, és a hatalom válik joggá. Ahogy a Szerző maga is fogalmaz: a mű egyszerre szól „tünetekről, diagnózisokról és a gyógyomódról”.

A kötetben közreadott tanulmányok három nagy kérdéskör köré rendeződnek. Az első rész az embert állítja elénk, aki az uralkodó ideológia szerint önmagát alkotja meg (self-referential man). A mai világot Matlár három jellemzővel illeti. Materialista, abban az értelemben, hogy már az áruk birtokolják az egyént, és nem az egyén uralja az árut, és abban az értelemben is, hogy az ember maga is csak hús, csont és vér. Ha ez a biológiai tömeg megbetegszik, vagy megöregszik, a mai modern társadalom teherként gondol rá, a belső értékeket tükröző „személy” elveszti jelentőségét. Utilitarista, mert az embereket tárgyként kezelik, melyek más és más minőségükben más és más célhoz szolgálnak eszközként. Végül pedig önközpontú, mert a mai társadalomban az „én” helyezkedik el a világ metszéspontjában. A valóságról alkotott képet nem osztja meg többé a környezetével, elszigetelt, külön univerzum, külön érvényes szempontrendszer szolgál minden ember menedékéül. Ez pedig azt eredményezi, írja a szerző, hogy csak „én” rajtam lehetséges megismerni is a világot, azt más nem értheti, más szempontjai nem csak hogy érthetetlenek ebben az univerzumban, de nem is relevánsak. Ebből kifolyólag nem lehet objektív igazságról beszélni, hiszen a társadalom külön-külön nem-megértett egyének nem-megértett igazságaiból tevődik össze. A dolgok csak annyiban létezhetnek, amennyiben és amennyire „én” érzékelem azokat.

A maival összehasonlítva a régi Európában erős közös alapok voltak a filozófiában és a teológiában is, főleg az erényeket és a bűnöket illetően. Erény volt többek között az állhatatosság, a türelem, az igazságosság, a nagylelkűség – és bűn volt hiúság, a bujaság, a torkosság, a gőg, a türelmetlenség. Ebben a relációban a cél a jókért és a rosszak elleni küzdelem volt. A politikai ember koncepciója a Szerző értelmezésében az, hogy az egyén egyidejűleg rendelkezik saját célokkal és mégis a társadalom közös alapjának része, annak tagjaként, a közösségért munkálkodik. Az ember, mint társas lény mivoltának lényege, hogy képes erkölcsi érvekkel élni. Ezek jellegzetessége, hogy csakis egyetemes értékek közvetítésére alkalmasak, vagyis egyéni preferenciákra nem igazak. Az igazság eszméje éppen ezen érvelés által mutatkozik meg, vagyis a politikai ember érvelése szükségképpen erkölcsi, szükségképpen egyetemes, közösségi értékeket mozdít elő.

Azzal, hogy a relativizmus uralkodóvá válik, az emberi jogok lényege veszíti el eredeti értelmét, új értelmezéseknek nyitva teret. Mindenki az emberi jogokat tekinti a demokrácia és a jogállamiság alapjának, ugyanakkor e jogok nem létezhetnek szilárd alap nélkül. Ez az alap pedig egy emberkép, egy antropológia. Éppen ez az alap az, ami meggyengült, bizonytalanná vált sokak számára. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata az emberiség közös tudatának kifejezése – olyan, természetjogi alapokon nyugvó dokumentum, mely nem lehet politikai alkuk tárgya. Mégis ezt tapasztaljuk a mai Európában.

A demokrácia veszélyei között előkerül a többség zsarnokságának képe is: manapság a tolerancia és a szabadság azok az egyedüli demokratikusnak mondott értékek, melyek megsértésének stigmája mindenkit fenyeget, ha azzal a bizonyos többségi nézettel szembe mer helyezkedni. Ennek jegyében a legfontosabb etikai problémákat degradálják szimpla pragmatikus kérdésekké, melyre a Szerző több példát is felhoz. Ennek eredménye, hogy mára az abortusz és az eutanázia is „emberi” jogok. A tolerancia pedig, mint az egyedüli politikailag korrekt viselkedésmódot tükröző érték, lesöpörhet minden közösségi preferenciát közvetítő érvet. Ha azonban nincs a demokrácia mögött egy erős alapjogi szellem, akkor a demokrácia előbb-utóbb a többség türanniszává, az erőhatalom pedig joggá válik – állítja Matlár.

A kötet második része az emberi jogokkal kapcsolatos fejlemények egyes érzékeny területeit veszi górcső alá: a gazdaság kihívásait, a jog átpolitikálódását, és a politika eljogiasodását, illetve a demokrácia és a jogok ütközésének eseteit. Az emberi jogi egyezményeket sok bíró – a növekvő szerepű, nemzeti szuverenitás alól kikerülő bíróságok is – inkább politikai, mint jogi dokumentumnak tartják, és – bíróként – a körülmények szerint alakuló, politikai olvasatot adnak nekik.

Az emberi jogi kérdéseket boncolgató professzionális érdekcsoportok nemzetközi szinten való feltűnése nagyban megváltoztatta a politikát. Ezek a lobbicsoportok leginkább a családot, és az élet jogát érintő kérdések területén aktivizálják magukat. Az ún. normagyártók (norm entrepreneurs) leginkább a puha jog (soft law) befolyásolására, megváltoztatására vállalkoznak. Ezen a területen kiépítik a megfelelő hálózatot, szakértőket foglalkoztatnak, és tudományosnak mondott kutatásokat végeztenek, melyek kivétel nélkül az álláspontjukat alátámasztó megállapításra jutnak. A nemzetközi és hazai megerősítést elősegítő, gyakran országokon átívelő jogsegélyszolgálatokat hoznak létre. A kívánt tartalommal létrejövő soft law érdekében kutatásainknak, felméréseinknek, érveléseinknek mindenhol hangot adnak, vitát generálnak, folyamatosan a politikai közélet felszínén tartják a témát, hogy azt fontosnak elismerve végül mindenki megszólaljon benne. A nyilatkozatokat, a kampányt és a nem kormányzati szervek fellépését követően végül megszülethet az a – ugyan jogi kötőerővel nem rendelkező, ám mégis annál fontosabb – dokumentum, mely által a tolerancia és szabadság jegyében újból elismerik egy adott csoport „emberi jogait”. Ezeket a normagyártókat a Szerző csak „konfliktus-vállalkozóknak” nevezi. A nemzetközi szinten egyre több területen jelennek meg ilyen „normaalkotók”, és különösen igaz ez a folyamat a nemzetközi közbeszéd amerikai irányítására. Ez az a „láthatatlan hatalom”, mely abban manifesztálódik, hogy „nem gyakorolják”, a döntéshozók hangulatát mégis meghatározza.

Matlár kötetében több összefüggésben felmerül a harmincéves háborút lezáró 1648-as vesztfáliai béke mai napig érvényesülő hatása. A szerző véleménye, hogy az „akié a föld, azé a vallás” elvét bevezető döntés hatására a területközpontú szabályozás a mai napig uralja a nemzetközi színteret. A beavatkozás tilalma a területközpontú szabályozásból fakad, és ez mára nyilvánvaló ellentmondásba került az emberi jogi politikával. Hiszen, ahogy azt az Egyetemes Nyilatkozat is deklarálja, az emberi jogok egyetemes érvényűek, azok betartása határokon átnyúló kötelezettség. Ekkor teszi fel a szerző a kérdést: ez vajon azt jelenti, hogy választani kell hatalom és értékek között? Válasza nemleges: a hatalom azt jelenti, hogy mások azt teszik, amit

én szeretném, hogy tegyenek, hogy mások úgy gondolkodjanak, azt fogadják el, ahogy és amit én szeretnék. Az értékek pedig a demokrácia, vagyis az egyenlőség, az emberi jogok és a jogállamiságból fakadó értékek. Nagyon fontos, hogy a hatalom azért van, hogy az értékeket érvényre juttassa, nem pedig fordítva.

Matlár ragaszkodik az emberi méltóság objektív értelmezéséhez – hivatkozva Paul Kirchhof, volt német alkotmánybíróra, aki szerint a modern alkotmányos állam lényege az emberi méltóság eszméjének középpontba állítása. A professzor a keresztény antropológiának az európai jogra gyakorolt jelentős hatását elemezve megállapítja, hogy az emberi méltóság, melynek objektív fogalma megelőzi a jogot, a sokféle ember számára nagyon különböző tartalommal bír. Ennek következménye, hogy nem állapítható meg egy közös, mindenhol érvényes meghatározás annak fogalmát tekintve. Matlár az egyik legnagyobb problémaként azt említi, hogy még a jogászok is a politikai megnyilatkozások sorába utalják az emberi jogi intézményekre való hivatkozást. Erre a Norvég Alkotmánybíróság gyakorlatából hoz példát, mely a dinamikus értelmezés módszerét alkalmazva könnyedén reflektál mind a gyakorlat, mind pedig ezzel együtt a politika változására. E folyamattal párhuzamosan ható jelenségnek tartja a Szerző azt, ahogy a jog nemzetközivé válása következtében a külföldi bírúk által hozott ítéleteknek nemzeti jogba ültetését ugyancsak politikai produktumnak tekintik. A nemzetek feletti bíraskodás így „dupla demokratikus deficitben” szenved. Ennek egyik oka, hogy politika ‘elbírósiasodása’ manapság egy alapvetően pluralista, relativista szemlélet alapján megy végbe, másik oka pedig, hogy – a nemzetek feletti szintéren erősödő emberi jogi aktivizmus érdemei dacára – ennek folytán mégsem demokratikusan megválasztott bírúk döntenek az emberi jogi standardokról, a jogok tartalmáról, visszahatva a nemzeti jogrendszerekre. Ezért jellemzi a szerző a „folyékony jog” kifejezésével a mai emberi jogi változásokat, hiszen az nem tartja meg az alakját, hanem amennyiben valamilyen nyomásnak van kitéve, azonnal változás következik be rajta. Konklúzióként azt állapítja meg, hogy a nemzetállami szintéren is központba került az emberi jogok és az emberi méltóság kategóriája, azonban itt sincs már mód arra, hogy az emberi jogok és a többségi mechanizmus közötti egyenlőtlenség kiegyensúlyozásra kerüljön, alapvetően azért, mert már nincs konszenzus a tartalom tekintetében.

A második rész utolsó fejezete kifejezetten két különösen érzékeny, az egyén identitását meghatározó nagy témakör – a család és a vallásszabadság – emberi jogi, nemzetközi jogi megítélésével foglalkozik. A család témaköre kapcsán elsőként annak meghatározásával foglalkozik: választanunk kell, hogy a család intézményét vagy egy társadalmilag kreált koncepciónak tartjuk, vagy természetből fakadó, az emberi lény organikus jellemzőjének. A Szerző véleménye, hogy az a család-fogalom, mely nem egy anya és egy apa házasságra épülő családi kötelékéből indul ki, sérti az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. Nem a politikai többség-kisebbség által megváltoztatható kijelentésről van szó, hanem objektív, a politikai megfontolásokat megelőző tényről.

A vallásszabadsággal kapcsolatos mai kérdések gyökere is visszanyúlik a reformációig, illetve a vesztfáliai békéhez. Ezek nyomán megszűnik az egyház és a kánonjog nemzetek feletti hatalma, és az egyháznak is csak országhatárokon belül mozgó vetülete lesz értelmezhető. Az emberi jogi logika Matlár szerint azonban teljesen

más, nemzetközi szintéren szemlélendő koncepció, melyet az Egyetemes Nyilatkozat 18. cikke is alátámaszt. A már az előzőekben tárgyalt „konfliktus-vállalkozók” által gerjesztett ellentétek például a muszlimok és a keresztények között, csak látszólag ütközések, hiszen véleménye szerint csakis békés vallás létezik.

Matlárý kötetének utolsó része a nemzetközi emberi jogi folyamatok buktatóinak felvázolása után a lehetséges válaszokat keresi. E részben vizsgálatának első tárgya a kereszténység és az európai demokráciák viszonya. A kereszténység, mint vallás Matlárý szerint sokszor csupán egy az egyén választott hobbijai, önkifejezési lehetőségei közül: van, aki bélyeget gyűlt, és van, aki keresztény. A jog pedig hasonlóképpen viszonyul a problematikához, és értéksemleges marad, piedesztálra emelve ezzel a tolerancia mindenek feletti szempontját. A Szerző szerint azonban erősebb a kötelek a kereszténység és a demokrácia között, mint hinnénk. A keresztény értékek az európai hagyományban nagyrészt természetjogi alapokon nyugszanak, és ezek hatása az Egyetemes Nyilatkozatban is tetten érhető. Ezért az európai és más demokráciákat is a keresztény antropológia alapjaira kell helyezni, ahogy az Egyetemes Nyilatkozat is természetjogi dokumentum. A mai kihívások a kereszténység felvételének korára hasonlítanak: a kereszténység felvétele Norvégiában egy évezreddel ezelőtt alapvetően változtatta meg a pogány felfogás által diktálta értékrendet. Ma a keresztény egyház ugyanúgy az élet kioltása ellen, annak védelmének hangsúlyozásával lép fel a szeretet és a közösségi értékek előmozdítása érdekében. A jog egyetemes, és a keresztény antropológia szükségessége miatt logikailag az igazsághoz kapcsolható. Az így felépített jog legsarkalatosabb pontjai az emberi méltóság elismerése, mellyel kapcsolatban a Szerző a manapság egyre nagyobb teret hódító utilitarista felfogásra utal, és megjegyzi, hogy valamilyen formában vissza kellene térni az ember misztériumának, szentségének a hangsúlyozásához, vagyis az emberek közötti közösség erősítéséhez. A második a szolidaritás, melynek kapcsán felhívja a figyelmet, hogy ha kirívóan nagy különbségeket engedünk az emberek között a jólét tekintetében, azzal ugyanúgy nem tiszteljük eléggé az emberi méltóságot. A család, mint a harmadik eszenciális érték a társadalmi alapegységek védelmét, fenntartásukhoz fűződött érdeket hivatott hangsúlyozni. Érzékletesen írja le Matlárý a házasság intézményének manapság divatos felfogását: hasonlata szerint a házasságot a legtöbben egy folytonosan nyitva álló ajtóhoz hasonlatosan fogják fel, amely mindig felkínálja a lehetőséget, hogy kilépjen rajta az egyik fél. Ez a fajta hozzáállás meglehetősen sokat gyengít az intézmény szilárdságán.

A harmadik rész a természetjog megerősítésének módjait keresi, *II. János Pál és XVI. Benedek pápa válaszait* elemezve. Ahogy Matlárý jellemzi, *II. János Pál* pápa „különös szereplő, különös küldetéssel”, aki a Szentszék spirituális szerepét próbálta hangsúlyozni, méghozzá igen nagy sikerrel. *II. János Pál* tanítóhivatala ragaszkodik ahhoz, hogy létezik egy morális igazság az emberi léttel kapcsolatban, amely egyetemesen igaz, másrészt az emberi igazság egyedül Krisztus misztériumában lelhető fel, harmadrészt pedig mindezt egy olyan személy nyilatkoztatja ki az emberek felé, akit nem demokratikus eljárással választottak meg. A Szentszék nemzetközi szerepe – melynek munkájából Matlárý személyesen is kivette részét – egyedülálló lehetőséget nyit az egyház üzenetének közvetítésére. A pápai diplomácia aktivizmusának érzékelésére a könyv hosszasan meséli a különböző országokban tett látogatásokat és azok

sikereit, mely igazán érdekes bemutatást ad a színpalak mögötti erőfeszítésekről, megpróbáltatásokról, és a diplomáciai világ rejtelmeiről.

XIV. Benedek pápa filozófiája tulajdonképpen Matlár hitvallásának magja (Ratzinger bíborost pápává választása akadályozta meg abban, hogy Matlár e könyvéhez is előszót írjon). Ratzinger, Matlár megfogalmazása szerint, az igazi racionalizmus képviselője. Alapvetésként állapítja meg, hogy a pluralizmus és a relativizmus nagyon élesen különböző fogalmak. Hiszen míg az első a demokratikus berendezkedés egyik jellegzetességeként, a másik a demokrácia fenyegetéseként van jelen. A nyugati demokráciák relativista hitvallása valójában már nihilizmussal jellemezhető, mely aláassa a demokrácia legfőbb értékeinek tartott emberi jogokat. Felvillantja Jürgen Habermas és Ratzinger bíboros híres vitáját, ahol az igazság kérdése volt a legfőbb ütközési pont. A vitában Habermas azt az álláspontot foglalta el, hogy nincs, és nem is lehet etikai értelemben vett igazság, csakis racionális, nyitott, illetve érdektelen párbeszéd révén elért konszenzus. Ezt a módszert azonban Matlár a „lehetőséges művészetének” nevezi. Ratzinger alternatívája ezzel szemben, hogy csak az emberi természet helyes értelmezéséből alkothatjuk meg az emberi jogok és a demokrácia alapjait. Az ezzel kapcsolatos fő probléma, hogy a racionalitást jelenleg korlátozottan értelmezik. A racionalitást sajnos „funkcionális racionalitásként” definiálják, ami gyakorlatilag a már tárgyalt politikailag korrekt viselkedés feltételeivel egyezik meg. A funkcionális racionalitás nem szolgálhat egyetemes paradigmaként az európai országok számára, hiszen ma a politikai korrektség jegyében előfordulhat, hogy arra hivatkoznak, hogy egy érték érvényesebb, mint egy másik anélkül, hogy azt mondanák, hogy létezik egy objektív értékrend.

A vallásszabadság kérdése tökéletes példaként szolgál az emberi természet kulcskérdésének megértéséhez, hiszen a hitbéli meggyőződés az emberi lények szükség-szerű igénye, mely így szubsztanciális eleme is az emberi természetnek, és éppen ezért: emberi jog – érvel a szerző.

Ha elfogadjuk tehát, hogy a racionalitás független az emberi lénytől, akkor azzal korlátozzuk is azt, hiszen tagadva minden közös alapot és morális felsőbbiséget, az egyén univerzuma egymagában lebeg, szubjektívvá válik, és elidegenedik. Közös alapra azonban szükség van, és ez csakis az emberi méltóság lehet, melyre építve újra fel kellene kelteni az emberekben az igazság megelégedésének vele született készségét. A mai felfogást szemléltetve Matlár az összeütköző golyók metaforáját használja. Véleménye szerint a mai vélekedés csak azt képes tekintetbe venni, hogy az egyik golyó meglökte a másikat, azt azonban képtelen észrevenni, hogy az soha nem történik magától, annak mindig oka van, például azért, mert az a golyót is meglökte valaki. Az ok feltárása tehát igenis lehetséges és szükséges is.

Matlár műve valójában a kitörő igazságszomj jogi érveléssel beoltott megjelenése. Példák során mutatja be a tendenciákat, melyek mind az emberi jogok elrelativizálódásának folyamatába illeszkednek. A tolerancia és a szabadság fennhangon hirdetett jelszavai mögött talán nincs is igazi érték, igazi alap, vagy olyan érdek, amelyért valamit tolerálnunk, vagy megengednünk szabadna. Ha azt állítjuk, hogy nincs semmi, ami közöttünk, emberek között megfelelő közös alap lehet, semmi-ben nem hasonlítunk, ezért nincs is értelme a másik véleményét tekintetbe venni, akkor kizárólag a saját világunkban lebegve, saját magunk urai lehetünk – a saját

magányos univerzumunkban. A modern politikailag korrekt felfogásban a szerző felkiáltása arra próbál rámutatni, hogy a szabadság nem jelent többé nyitott ajtót, ha mindenki másé is nyitva van, és a miénken is bárki bejöhethet; illetve a tolerancia nem jelent többé megértést, ha objektív értékrend híján minden határt újraírva az érthetlent is meg kell értenünk. Hol a határ, ha nincs mihez viszonyítva értelmezni a szabadság és a tolerancia kiüresedett jelszavait?

FRÖHLICH JOHANNA – SCHANDA BALÁZS

HORVÁTH ATTILA – KOLTAY ANDRÁS – MÁTHÉ GÁBOR (SZERKESZTŐK)

Sapientii iniuria non potest fieri.
Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére

Budapest: Gondolat, 2009. 320. p. ISBN 978 963 693 182 7

*„Mindig próbáltam úgy élni az életem, hogy jót tegyek ott,
 ahol hagyják, és megpróbáltam rosszat tudva nem tenni.
 Próbáltam soha nem megalkudni az alapvető elvekben.
 Ha ezt végig tartani tudom, eredményes lesz az életem.”*
 (Zlinszky János)

ZLINSZKY JÁNOS Professzor Úr, volt alkotmánybíró, a PPKE JÁK alapító dékánja 2008 márciusában ünnepelte 80. születésnapját. Ebből az alkalomból tavaly Karunk dísztermében külföldi és hazai pályatársai, valamint az Egyetem és a Kar vezetői köszöntötték az Ünnepelet. Professzor Úr jubilálása alkalmából megjelent német nyelvű római jogi írásait tartalmazó gyűjteményes kötete is,¹ ám egy ünnepi emlékkönyv kiadása ekkor még váratott magára.

Az ünnepi kötet azonban időközben elkészült, bemutatására és átadására 2009. június 17-én, a Kar Dékáni Tanácstermében gyűltek össze az Ünnepelet kollégái, tanítványai, családtagjai és barátai. A közvetlen hangvételű könyvbemutatón a kötet szerkesztőin kívül köszöntő beszédet mondott Fodor György Rektor Úr, valamint Mezey Barna, Révész T. Mihály tanár urak, Komáromi László és Bónis Péter egykori tanítványok. A köszöntők valamennyien méltatták az Ünnepelet tiszteletet parancsoló tanári és tudományos életútját, a szó szoros és átvitt értelmében is iskolateremtő munkásságát, hihetetlen teherbírását, amellyel magas közjogi tisztségeit össze tudta egyeztetni az oktatói és karalapító dékáni teendővel, és mindenekelőtt azt a szilárd meggyőződéssel képviselt becsületességet, erkölcsösséget és hitet, amelyeket Professzor Úr valamennyiünk számára példamutatóan vall és közvetít.

¹ ZLINSZKY JÁNOS: *Durch das römische Recht, aber über dasselbe hinaus* (NADJA EL BEHEIRI szerk.). Budapest: Pan Kiadó, 2008.